
TŘI KNIHY – NEKNIHY JOSEFA LUDVÍKA FISCHERA

MICHAL PŘIBÁŇ – EDUARD BURGET (†)⁽¹⁾

THREE UNPUBLISHED BOOKS BY J. L. FISCHER

The deteriorating publishing conditions in the period that followed after the Soviet invasion of Czechoslovakia in August 1968 had far-reaching consequences. As early as the spring of 1969, publishing executives were altering editorial plans and removing politically problematic titles. In January 1970, a new censorship body was established at the Ministry of Culture of the Czechoslovak Republic, and the hitherto unclear censorship criteria began to take on concrete features. Several books that had already been printed but the Ministry forbade their distribution, they fell victim to this censorship. This harsh censorship practice also affected two books by the philosopher and sociologist Josef Ludvík Fischer, the first rector of the restored Palacký University in Olomouc. The Horizont publishing house in Prague published a revised and expanded reissue of his earlier book *Glosses on the Czech Question*, while the Profil publishing house in Ostrava published his study *Socrates Illegandary*. Neither of these books was allowed to be distributed. The study deals with the preparations and circumstances of their publication.

Keywords: J. L. Fischer; Palacký University; normalization after 1969; history of Czech publishing houses; censorship

Nástup normalizačního režimu významně zasáhl nejen do sféry literárního života, ale i do oblasti knižního trhu, který během pražského jara 1968 a v několika dalších měsících procházel nakonec nedotaženou reformou. Ještě před nástupem Alexandra Dubčeka do

1 Podklady ke studii o nevydaných publikacích J. L. Fischera *Glosy k české otázce* a *Sokrates nelegendární* shromažďoval v letech 2022–2023 můj kolega a přítel Eduard Burget. Krátce před svým náhlým úmrtím (5. června 2023) ji dokonce několika náčrtů rozepsal, dokončit ji však nestihl. Jeho původní záměr jsem rozšířil o kapitolu věnovanou Fischeryvým memoárům a na základě shromážděných podkladů jsem studii napsal i s částečným využitím Burgetova rozepsaného textu. Odpovědnost za nyní publikovaný text tedy nesu sám, kolegovo spolutvorství však nechápu jen jako symbolické: bez jeho nápadu a prvotní heuristické práce by studie nevznikla (pozn. MP).

funkce prvního tajemníka ÚV KSČ se podařilo zrušit Hlavní správu tiskového dohledu jako cenzurní orgán, který československým nakladatelstvím komplikoval existenci od roku 1953, a brzy poté zaniklo i Československé ústředí knižní kultury, které v šedesátých letech působilo de facto jako předběžný cenzor edičních plánů. Současně s postupně nabytou, byť stále ještě pouze relativní svobodou však koncem desetiletí vrcholily problémy v polygrafickém průmyslu: zjednodušeně by se dalo říci, že tiskárny nedokázaly zpracovávat nabízející se množství zakázek. Ideové uvolnění tak bylo korigováno po léta neřešenými problémy technického charakteru, a nakladatelství proto nemohla ideologické tání využít v maximální míře.

Odvolání Alexandra Dubčeka a volba Gustáva Husáka na jeho místo v dubnu 1969 se hned v následujícím měsíci projevilily likvidací některých kulturně-politických časopisů (v první řadě *Listů* a *Reportéra*, současně též např. literárního měsíčníku *Plamen*), avšak zásahy do edičních plánů a personální opatření v nakladatelstvích bylo nutno teprve připravit. Ředitelé a šéfredaktoři se dostali do složité situace: na jedné straně pochopitelně chtěli v letech 1969–1970 vydat vše, co v roce 1968 naplánovali (ostatně na tom bylo – i za socialismu – do značné míry závislé hospodaření podniku), na straně druhé brzy po Husákově nástupu dokázali odhadnout směr příštího politického vývoje a v zájmu udržení alespoň některých „výdobytků“ pražského jara nechtěli nový režim dráždit příliš zjevnými provokacemi. Dokladem by mohl být – ovšem v jiné studii – vývoj v klíčovém nakladatelství soudobé beletrie Československý spisovatel, kde sice Ladislav Fikar vydržel v ředitelské funkci až do června 1970, některé tituly však z edičního plánu stáhl již v roce 1969 bez přímého podnětu z „vyšších míst“ (knihy čerstvých exulantů Ivana Diviše a Ivana Svitáka, Škvoreckého *Tankový prapor* ad.).⁽²⁾

2 Doklady o vydavatelské strategii nakladatelství poskytují zápisy z redakčních porad i z porad vedení podniku, uložené v LA PNP ve fondu Československý spisovatel (především kartony č. 313 a 379).

V obzvlášť nepříznivé situaci se ocitla menší nakladatelství, založená v osmašedesátém roce, která se ještě nestihla zřetelně profilovat, mj. i proto, že nebyla součástí tzv. gesčního systému, který před rokem 1968 nakladatelstvím přímo určoval povolené oblasti jejich vydavatelských zájmů. Všechny tyto podniky se staly hned v roce 1969 terčem nevídaného zájmu stranických orgánů: nakladatelství Symposium tento tlak neustálo a jeho činnost byla v roce 1970 zastavena, nakladatelství Socialistické akademie Horizont, řízené v době svého vzniku osobnostmi z okruhu vždy velmi kontroverzního měsíčníku *Tvář*, přečkalo do dalších let, ovšem jen za cenu hlubokých a opakovaných personálních změn. O mnoho lépe na tom nebyla ani krajská nakladatelství: zatímco brněnský Blok ustoupil od některých svých vydavatelských preferencí (např. knihy Jaroslava Foglara) a do nového období vstoupil s minimálními personálními změnami, Severočeské nakladatelství v Liberci bylo fakticky zrušeno a redakce českobudějovické *Růže* zcela vyměněna (PŘIBÁŇ ET AL. 2014).

Urychlení „normalizačního“ procesu v nakladatelské oblasti výrazně napomohlo zřízení odboru knižní kultury na Ministerstvu kultury ČSR na počátku sedmdesátého roku. Vedle znovuzavedené „autocenzury“, která účinkovala přímo v redakcích, působil tento útvar jako cenzurní pojistka pro případy, kdy se nakladatelství pokusí překročit ostatně pouze tušenou hranici, anebo kdy se zjistí, že během redakčních prací na schválené publikaci se proměnily některé nuance politických zájmů, takže knihu sice bylo možné „vydat“, nikoli však již distribuovat.

K této situaci docházelo nejčastěji v prvním roce existence odboru knižní kultury, tedy v roce 1970, kdy byly z tiskáren expedovány publikace zadané do výroby v předchozím, poněkud liberálnějším období. Ve skladech tak musel zůstat ležet například *Očitý svědek* Jiřího Koláře (Severočeské nakladatelství) anebo nové vydání *Školáka Káji Maříka* (Vyšehrad). Postupně se navíc zpřesňovalo, kteří autoři budou a kteří nebudou pro normalizační dohlázele přijatelní. V roce 1970 tak ještě vyšel Kunderův *Žert*, převážná většina padesátitisíco-

vého nákladu druhého vydání Škvoreckého *Lvíčete* naopak zamířila do stoupy; podobný případ Hrabalových *Poupat* a *Domácích úkolů* je dostatečně znám stejně jako případy knih řady dalších autorů od Ludvíka Aškenazyho po Jana Wericha.

K osobnostem, jejichž dílo bylo postiženo podobným způsobem, aniž to mohla širší čtenářská obec zaznamenat, patřil i filozof, sociolog a první rektor obnovené Univerzity Palackého v Olomouci Josef Ludvík Fischer (1894–1973, rektorský úřad zastával v letech 1946–1949). V jeho případě šlo o dvě již vytištěné a posléze zlikvidované publikace a několik neuskutečněných reedic a nevydaných rukopisů. V následujících kapitolách se pokusíme rekonstruovat případy jednoho již dříve odmítnutého rukopisu, který se však stal koncem šedesátých let předmětem opětovného nakladatelského zájmu, a především dvou titulů, které v okamžiku zákazu již vytištěné a svázané v roce 1970 marně čekaly na povolení k distribuci.

LISTY O DRUHÝCH A O SOBĚ

Opětovným vstupem do komunistické strany⁽³⁾ sice Fischer v roce 1948 nabídl loajalitu novému režimu, to ovšem především proto, že si zřejmě neuměl představit, co v něm čeká kriticky uvažující intelektuály. O rok později už to věděl, nebo přinejmenším tušil: v červnu 1949 odstoupil z rektorské funkce⁽⁴⁾ a o tři roky později byl odvolán z funkce vedoucího katedry filozofie a psychologie olomoucké filozofické fakulty. Ačkoli směl i v padesátých letech – spíše trpěn než respektován – setrvat na akademické půdě, z Olomouce musel v roce 1957 svou pracovnu přestěhovat na brněnskou univerzitu, kde působil již ve třicátých letech a v akademickém roce 1945/46 byl dokonce děkanem tamní filozofické fakulty. Vracel se však ve zcela odlišné

3 Členem KSČ byl již ve 20. letech, přesné a spolehlivé informace však nejsou dostupné.

4 V říjnu 1949 ho ve funkci nahradila Jiřina Otáhalová-Popelová (1904–1985).

roli: jeho publikační možnosti byly nyní minimální a v roce 1960 ho brněnská univerzita v první možné chvíli poslala do důchodu.

Právě v polovině 50. let, kdy bylo zřejmé, že ho v akademickém prostředí navzdory zachovanému pracovnímu poměru nečeká žádné důstojné uplatnění, se pustil do práce na vzpomínkové knize *Listy o sobě a o druhých* (či *Listy o druhých a o sobě*, pod kterýmžto názvem bude dílo publikováno, ovšem až třicet let po autorově smrti).⁽⁵⁾ Na přelomu let 1956 a 1957 nabídl první část rukopisu, nazvanou *Léta neklidu a hledání*, do nakladatelství Československý spisovatel, které se v té době zásluhou ředitele Ladislava Fikara, šéfredaktora Vítězslava Kocourka a řady redaktorů pokoušelo alespoň částečně vymanit z edičního diktátu stranických orgánů a ve kterém mj. působil Fischerův dávný přítel A. M. Piša. Text dostali k posouzení Otakar Mohyla a Josef Vohryzek, kteří však jeho vydání v této podobě nedoporučili. Ačkoli je jisté, že jedním ze zásadních kritérií musely být ohledy na soudobou politickou situaci, ve společně vypracovaném posudku uvedli oba lektori námitku, která se bude i v dalších jednáních neustále vracet. Autor podle nich píše málo o druhých a příliš o sobě, resp. o svých prvních pokusech zorientovat se ve filozofickém prostředí a najít vlastní filozofickou koncepci. Tyto pasáže „formou přímých citací z článků a odborných pojednání“ podávají „objektivistický obraz vlastního myšlenkového tápání, v němž se čtenář těžko orientuje“; Fischerovi bylo vytýkáno i užívání „staré terminologie“.⁽⁶⁾ Argumenty uvedené v posudku využili Vítězslav Kocourek s Adolfem Branaldem, když autorovi rukopis vraceli s doporučením, aby

5 Složitou a za autora života neúspěšnou cestou Fischerových memoárů od rukopisu ke knize se podrobně zabývá Jiří Opelík v ediční poznámce k jejich prvnímu knižnímu vydání (*Listy o druhých a o sobě*. Praha: Torst 2005, s. 593–605), přičemž pramennou základnu mu poskytovala Fischerova písemná pozůstalost. Opelíkovy poznatky je nyní možno rozšířit i na základě lektorských posudků, dochovaných v archivním fondu nakladatelství Československý spisovatel, uloženém v Literárním archivu Muzea literatury – Památníku národního písemnictví (LA PNP).

6 Lektorský posudek O. Mohyla a J. Vohryzka z ledna 1957. Praha, LA PNP, f. Československý spisovatel (dále jen ČS), kt 988, lektorské posudky FI–FL. Není-li uvedeno jinak, informace o několikaletém lektorském řízení nad Fischerovými memoáry čerpáme ze zde uložené lektorské průvodky.

se jej pokusil uplatnit v nově založeném „místně příslušném“ Krajském nakladatelství v Brně, tedy ve městě, kde měl Fischer napříště působit.⁷⁾

Není zcela zřejmé, zda šlo o projev určitého redakčního alibismu, anebo o upřímně míněný pokus nabídnout autorovi alespoň nějaké, byť nejisté východisko. Brněnské Krajské nakladatelství bylo ustaveno až k 1. dubnu 1957, nemělo dostatek pracovníků, hospodářsky bylo zcela závislé na svém zřizovateli (Krajský dům osvěty, resp. Krajský národní výbor), pro tisk budoucích publikací nemělo prozatím „z centra“ přidělen žádný papír a dosud nebyla stanovena ani pravidla pro vytváření a schvalování jeho edičních plánů. Vedoucí redaktor Jan Trefulka sdělil tedy autorovi již 16. dubna negativní stanovisko redakční rady (OPELÍK 2005, 595–596) – a Fischer na další pokusy o vydání memoárů na čas rezignoval.

Nová naděje nastala v květnu 1963, kdy se přiblížil okamžik jeho významného životního jubilea a přátelé Vilém Závada a Josef Zumr doporučili Čs. spisovateli uctít toto výročí reedicí některé z Fischerových starších prací (nabízely se *Hovory a zpovědi* z roku 1922, autor sám by se klonil ke *Glosám k české otázce* z roku 1926). V redakci nakonec dospěli k rozhodnutí nepožívat žádnou reedici a raději se vrátili k již jednou odmítnutým memoárům: obě doporučované starší práce totiž považovali za zastaralé z více hledisek a nebyli nadšeni ani z autorova přání doplnit vydání vzpomínek alespoň stručnou antologií jeho starších článků. Rozpaky však znovu vyvolal i rukopis první části pamětí.

Josef Ludvík Fischer byl po novém odmítnutí redaktorky Květy Drábkové ochoten na díle pracovat a přizpůsobit se jejím návrhům. Postupně do nakladatelství poslal také rukopis druhé a třetí části. Ačkoli nelze říci, že by se mu v redakci málo věnovali, cesta ke shodě byla složitá. Zejména Květa Drábková a A. M. Píša nad původním ru-

7 Dopis V. Kocourka a A. Branalda ze dne 25. ledna 1957. Praha, LA PNP, f. ČS, kt 988. Branaldův podpis je nahrazen obtížně čitelnou šifrou, již rozluštil Jiří Opelík v ediční poznámce ke knižnímu vydání Fischerových memoárů (OPELÍK 2005, 595).

kopisem i nad jeho postupně upravovanými a přepracovávanými verzemi strávili nepochybně mnoho času, a přestože se autor snažil jejich podnětům vyhovět, do důsledků toho zřejmě nebyl schopen. Jeho životní jubileum se nezdáritelně blížilo (Fischerovy sedmdesátiny připadly na 6. listopadu 1964) a rukopis podle mínění redakce stále nebyl zralý k vydání. Nutno poznamenat, že tentokrát nešlo o komplikace politického charakteru; autorem dodatečně vpisované „vstřícné“ zmínky o bolševizaci komunistické strany v roce 1929 a o V. sjezdu Kominterny redaktorce naopak vadily a nijak to neskrývala.⁽⁸⁾

V září 1964 dospěla redakce k rozhodnutí poskytnout Fischerovým pamětem externího editora a navrhla mu básníka Jana Šnobra, který byl ochoten se tohoto úkolu ujmout. Autor však již byl intenzivní a bezvýchodnou komunikací s nakladatelstvím unaven a o další práci na rukopisu ztratil zájem: „pro jiné záměry [mu] věc doznadě odpadla od srdce, a to do takové míry, že prohlásil, ať si [redakce] s rukopisem dělá, co za dobré uzná“, ⁽⁹⁾ jak v jednom z mnoha svých posudků poznamenal A. M. Píša. Po dohodě s otcem se o přepracování rukopisu koncem roku 1964 pokusila jeho dcera Viola Fischerová, v té době zaměstnaná v literární redakci Československého rozhlasu. Po stránce stylistické byli s její prací v nakladatelství spokojeni: Fischerová otcovu knihu přizpůsobila parametrům žánru memoárů, text výrazně zhutnila, poskytla mu vyprávěcí spád a zbavila ho autorské egocentričnosti. Některé její zásahy se však šéflektoru Píšovi jevily jako necitlivé a nešetrné. Zvláště nelibě nesl fakt, že zajímavé pasáže z druhé poloviny 30. let a především z období kolem roku 1938 z rukopisu zmizely (neboť je autor vyčlenil pro samostatné vydání v Muzeu dělnického hnutí v Brně, kde měly vyjít pod názvem *Zrada zrad*), takže memoárům nyní chyběl přirozený a graduující závěr. Ačkoli Píša považoval nynější stav rukopisu za přijatelné východisko budoucí knihy (a externí posudek Olega Suse z 18. října 1965

8 Lektorský posudek K. Drábkové z března 1964. Praha, LA PNP, f. ČS, kt. 988.

9 Nedatovaný lektorský posudek A. M. Píši, pravděpodobně z roku 1965. Praha, LA PNP, f. ČS, kt. 988.

mu tento názor ostře nevyvracel), na jejím vydání jako by najednou nikdo neměl zájem: autor by se do dalších oprav, ba ani pouhých korektur již zřejmě nepustil a ani redaktorka Drábková ve zdánlivě nekonečné práci pokračovat nechtěla.

GLOSY K ČESKÉ OTÁZCE

Přesto se v druhé polovině 60. let Fischerovy publikační možnosti zlepšily. Za pozitivní signál bylo možno považovat vydání studie *Sokrates nelegendární*, o němž se postaralo Státní pedagogické nakladatelství v roce 1965 a k němuž se ještě vrátíme. Dopad těch ostatních byl však většinou omezen buď regionálně, či profesně; to v případě publikací vydávaných Výzkumným ústavem odborného školství, který v samostatných řadách zahájil postupné souborné vydávání Fischerových filozofických a pedagogických studií; v obou případech byly však expedovány jen jejich první svazky. Krajský pedagogický ústav v Olomouci zahájil roku 1968 rovněž nikdy nedokončenou sešitovou řadu Fischerových *Dějin filosofie* (první a také jediný svazek se zabýval filozofií řeckou a koncipován byl nejspíše jako skripta pro středoškolské pedagogy). Ve stejném roce vydalo brněnské nakladatelství Blok soubor jeho politických statí a komentářů, otištěných v kritickém roce 1938 v *Indexu* a *Moravské orlici*, nazvaný *Proti Mnichovu*. Autorův nedatovaný čtyřicetistránkový úvod zřejmě představuje upravený text z původního rukopisu memoárů; nelze vyloučit, že jde o týž text, který Fischer zamýšlel publikovat prostřednictvím Muzea dělnického hnutí a jehož případné vydání není doloženo.

Období pražského jara považoval čtyřiasedmdesátiletý autor za čas vhodný též pro nová vydání svých starších knih, publikovaných vesměs za první republiky. Nejvíc mu záleželo na reedici původně dvousvazkové *Krize demokracie*, která poprvé vyšla v Brně roku 1933 a na jejímž vydání se mu skutečně podařilo domluvit v nakladatelství Svoboda. Smlouvu s ním podepsal 12. května 1968 a v zájmu urychlení výroby sám zaplatil honorář opisovačce a první jazykové

korektorce Evě Blažkové. Hned po prázdninách měl rukopis putovat do tiskárny k sazbě, ale brzy po srpnové okupaci Fischer pocítil, že čas vhodný pro jeho vydání jako by náhle pominul. Osudu plánované publikace určitě neprospěl fakt, že ředitel Svobody Tomáš Kosta brzy po invazi emigroval a na svou funkci rezignoval už jako exulant. Nakladatelství, jehož zřizovatelem byla přímo Komunistická strana Československa, v krátkém přechodném období řídil prozaik Josef Kadlec, za jehož působení se výroba „rizikového“ titulu prakticky nepohnula z místa. Nicméně oznámení o tom, že ho nakladatelství „vzhledem k úkolům, které v současné době i perspektivně hodlá plnit na ideologické frontě“⁽¹⁰⁾ definitivně škrtnulo z edičních plánů, zaslal autorovi nový ředitel Svobody Evžen Paloncy až 25. května 1970; nutno ovšem dodat, že Fischerovi nechal vyplatit celý honorář bez jakéhokoli krácení.

Jen o málo lépe dopadlo nové vydání knihy *Glosy k české otázce*. Publikace tohoto názvu se poprvé objevila v roce 1926: Fischer ji vydal prostřednictvím Okresního sboru osvětového ve Kdyni a zařadil do ní celkem čtyři studie, publikované již dříve časopisecky. V polemice s Masarykem, ale i ve snaze rozvinout jeho myšlenky se Fischer vyrovnával s pohledem prvního československého prezidenta na češství i na nesamozřejmost naší národní existence. Otázku si kladl v perspektivě historické, filozofické i politické, a protože následující dějinný vývoj ji stavěl před národ i před autora vždy znovu v kontextu proměňujících se okolností, nepřestal si ji klást ani po válce, a tím méně v neklidném závěru 60. let. Proto mělo jít nyní o reedici zásadně rozšířenou: i nově zařazené stati mohli znát čtenáři z jejich časopiseckých verzí a ani v nich se z Fischerova zorného pole neztratila dominantní osobnost T. G. Masaryka.

10 Kopie dopisu Evžena Paloncyho J. L. Fischerovi ze dne 25. května 1970. Olomouc, Archiv Univerzity Palackého (dále jen AUP), f. J. L. Fischer, kt. 2, korespondence s nakladatelstvími. Z tohoto zdroje čerpáme veškeré informace o neuskutečněném vydání knihy *Krize demokracie*.

Autor nabídl tento rukopis v dubnu 1968 ostravskému nakladatelství Profil, které však mělo zájem především o Fischerovy paměti, popřípadě o nové vydání již zmíněné publikace *Sokrates nelegendární*.¹¹ S mírným časovým odstupem se proto autor obrátil na Socialistickou akademii, resp. na její právě vznikající nakladatelství Horizont, které rukopis *Glos k české otázce* přijalo 30. dubna 1969 a o čtrnáct dní později vystavilo Fischerovi smlouvu. Počítalo se s nákladem mezi 500 a 3000 výtisky a vzhledem ke svému podstatnému rozšíření byla publikace považována za první vydání (namísto původních čtyř obsahovala nyní dvanáct statí, byť poslední dvě redakce zřejmě omylem spojila v jednu). Ve stručné závěrečné poznámce autor vyjádřil víru, „že po přejití zlých cizích vichřic vláda věcí tvých se opět vrátí do tvých rukou, lide český“; připomeňme už zde, že citát z díla J. A. Komenského byl tehdy aktualizován v písni Marty Kubišové „Modlitba pro Martu“, a pro nastupující normalizační režim byl proto nepřijatelný.

Nejpozději v lednu 1970 bylo jmenováno nové vedení nakladatelství Horizont, které muselo především obnovit redakci; společně s propuštěným ředitelem Emanuelem Mandlerem a šéfredaktorem Milošem Churaněm totiž loajálně odešla řada jejich kolegů a ti ostatní neprošli vnitropodnikovou prověrkou. Horizont ovšem v té době knihy vydával v podobě pouhých rozmnožených strojopisů, takže výroba byla relativně rychlá a nenáročná, a Fischer na počátku 70. roku správně předpokládal, že alespoň část plánovaného nákladu již byla vytištěna i svázána. V únoru 1970 redaktor Jan Pelán neoficiálně cestou vrátil Fischerovi rukopis, o jehož osudu stále nebylo definitivně rozhodnuto, a koncem téhož měsíce byl autorovi vyplacen doplatek nezkráceného honoráře. Počátkem dubna 1970 mu však nový šéfredaktor Bohumír Mráz (který se nicméně ve funkci dlouho nezdrží) oznámil, že kniha prozatím nebude distribuována a její osud je nejas-

11 Dopis redaktora Karla Procházky J. L. Fischerovi ze dne 29. ledna 1968. Olomouc, AUP, f. J. L. Fischer, kt. 2, *Sokrates nelegendární*.

ný. Autor se tedy pokusil uplatnit alespoň svůj smluvní nárok na patnáct autorských výtisků, ovšem Horizont a Socialistická akademie jako jeho zřizovatel odkazovaly jeden k druhému a zřetelně nemínily ze skladových zásob propustit ani jeden kus. Dne 16. května již téměř rezignující Fischer žádá nového ředitele Horizontu Jaroslava Chmelíka alespoň o jediný exemplář a v dopisu poznamenává: „I tak mi nepřestává být líto, že kniha nemohla se dostat na trh, zejména když stačila jen nepatrná změna [snad škrtnout citát z Komenského? – pozn. MP], aby mohla vyjít.“⁽¹²⁾

Zda se autor onoho jediného výtisku dočkal, není známo, několik se jich však ze skladů Socialistické akademie přece jen dostalo (proto může být toto vydání čtenářům k dispozici v celkem čtyřech veřejných knihovnách).

SOKRATES NELEGENDÁRNÍ

Ještě pestřejší historii má kniha *Sokrates nelegendární*. Její rukopis zaslal J. L. Fischer v září 1961 na doporučení svého přítele, filozofa Ludvíka Svobody, do Nakladatelství Čs. akademie věd (ČSAV).⁽¹³⁾ Mělo jít o první českou ucelenou monografii o antickém filozofovi, v níž se autor věnoval rozboru dosavadních výkladů Sokratovy osobnosti, které byly plné rozporů, legend a idealizací. Základem jednotlivých kapitol byly Fischerovy poznámky a přednášky z tzv. sokratovských seminářů, které už od konce války pořádal v Brně a později v Olomouci.

Rukopis v jeho původní podobě však akademické nakladatelství nepřijalo a autor jej o něco později k vydání nabídl Univerzitě Palackého v Olomouci. Univerzita se mohla opřít o pozitivní lektorské

12 Kopie dopisu J. L. Fischera Jaroslavu Chmelíkovi ze dne 16. května 1970. Olomouc, AUP, f. J. L. Fischer, kt. 2, korespondence s nakladatelstvími. Z tohoto zdroje čerpáme veškeré informace o přípravách vydání knihy *Glosy k české otázce*.

13 Informace o přípravě různých vydání knihy *Sokrates nelegendární* čerpáme z AUP, Olomouc, kt. 6.

posudky Ludvíka Svobody a slovenského filozofa Igora Hrušovského a v druhé polovině roku 1965 studii vydala v nákladu pěti set výtisků v rámci univerzitní řady filozofické fakulty *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis* v produkci Státního pedagogického nakladatelství. Publikace však nebyla dostupná na běžném knižním trhu a získat ji mohl jen zájemce, který si ji objednal v Knihovním středisku Filozofické fakulty UP.

Současně s přípravou olomouckého vydání se Fischerovi přihlásilo Nakladatelství ČSAV (od roku 1966 Academia), které se nyní rozhodlo studii vydat v anglickém překladu Iris Lewitové pod názvem *The Case of Socrates*. Autor ji tedy do Prahy poslal znovu, tentokrát již upravenou podle lektorských připomínek filozofa Jana Patočky. „Detailní připomínky recensentovy jsem respektoval dalekosáhle,“⁽¹⁴⁾ napsal do nakladatelství v únoru 1965 a v červnu téhož roku s ním podepsal smlouvu. K vydání však došlo se značným zpožděním. Dne 7. října 1966 nakladatelství Fischera informovalo, že dva zahraniční nakladatelé, kteří měli jako koeditoři knize zajistit odbyt v západní Evropě, svou účast odmítli. Aby Academia naplnila závazky vyplývající z autorské smlouvy, zařadila anglický překlad studie do 79. ročníku *Rozprav Československé akademie věd* a vydala jej jako jejich osmý sešit počátkem roku 1969.

V téže době byl J. L. Fischer v kontaktu s ostravským nakladatelstvím Profil. Jeho redaktor Karel Procházka se doslechl o případu autorových memoárů, které byly v Čs. spisovateli již definitivně odloženy. Autorovo hluboké zklamání z tohoto faktu bylo zřejmě dosud živé, protože když ho koncem ledna 1968 Procházka požádal o zaslání rukopisu, odkázal ho Fischer na filozofa Josefa Zumra, který měl poslední verzi u sebe, ale sám o vydání svých vzpomínek žádný zájem neprojevil. „Pokud jde o Sokrata nelegendárního, je situace zcela jiná,“ píše Fischer do Ostravy. „Je to neobyčejně čtivá knížka,

14 Kopie odpovědi J. L. Fischera na posudek Jana Patočky adresovaný nakladatelství Academia dne 18. února 1965. Olomouc, AUP, f. J. L. Fischer, kt. 6.

o níž je stále velký zájem a o níž lze předpokládat, že půjde dobře na odbyt.“⁽¹⁵⁾

Procházka byl na počátku vzájemné korespondence opatrný, neboť zatímco autorova osobnost již po nástupu Alexandra Dubčeka nepředstavovala žádné politické riziko (Fischer byl v roce 1968 reaktivován a vrátil se na olomouckou univerzitu jako profesor filozofie a sociologie), Profil nadále zůstával pouhým krajským nakladatelstvím s omezenými vydavatelskými kompetencemi, mezi něž prozatím nespádaly ani knihy z oblasti filozofie, ani memoárová literatura. „Jen velmi těžko se nám v současné době vyslovují závazné přísliby. Přesto bychom rádi vyslovili svůj zájem o rukopis Vašich Pamětí, rádi se s nimi seznámíme a věříme, že velmi brzy Vám budeme moci říci naše konečné stanovisko.“⁽¹⁶⁾ K novému vydání *Sokrata* se v Profilu zpočátku stavěli skepticky, neboť titul z oblasti filozofie by před námětovou komisí Československého ústředí knižní kultury obhajovali obtížněji než lokálně jakžtakž příslušné memoáry. Fischerova reakce na Procházkův dopis byla však překvapivě rezolutní: „Pokud se kompetence či nekompetence mimopražských nakladatelství týče, ve věci jejich edičního programu soudím, že mají či nemají jí tolik, kolik si jí vybojovala. [...] Hodláte-li i vy nadále pasivně přihlížet k pražskému knižnímu monopolu, je to ovšem vaše věc, ačkoli všechny tendence, které se se vši zřetelností uplatňují v celém našem politickém i kulturním dění, by dávaly za pravdu mému stanovisku.“⁽¹⁷⁾

Přihlížet pražskému monopolu nechtěli v žádném z krajských nakladatelství a mnohá z nich již od poloviny 60. let administrativně vytýčené hranice vědomě překračovala. Jenže zatímco v osmašedesátém roce bylo možno věřit v pozitivní vývoj a větší míru vydavatelské svobody, v devětašedesátém už se vedl boj pouze o udržení toho

15 Kopie dopisu J. L. Fischera nakladatelství Profil ze dne 31. ledna 1968. Olomouc, AUP, f. J. L. Fischer, kt. 6.

16 Dopis Karla Procházky J. L. Fischerovi ze dne 29. ledna 1968. Olomouc, AUP, f. J. L. Fischer, kt. 6.

17 Kopie dopisu J. L. Fischera nakladatelství Profil ze dne 31. ledna 1968. Olomouc, AUP, f. J. L. Fischer, kt. 6.

mála, co se podařilo vybojovat za pražského jara. Když se tedy k problematice *Sokrata i Listů o druhých a o sobě* Fischer a Procházka na jaře 1969 vrátili, nebyla situace z hlediska jejich zájmů ještě zcela beznadějná. Autor považoval druhé vydání *Sokrata* za důležitější a Procházka souhlasil s tím, že paměti budou odloženy na rok 1971 či 1972, zatímco nové vydání *Sokrata* půjde do tisku již v roce 1970. Smlouva byla uzavřena 28. července 1969 a autor ihned odevzdal rukopis do nakladatelství. Vlastní výroba knihy ovšem započala až na počátku roku 1970. Procházka Fischera v lednu informoval, že rukopis byl přijat do edičního plánu, sloupcové korektury by měly být k dispozici v červenci a stránkové o měsíc později, přičemž v září by se hotová kniha mohla objevit na knihkupeckých pultech. Práce však oproti předpokládanému výrobnímu plánu probíhala rychleji. Již v polovině května 1970 byly dokončeny korektury sloupcové sazby, následovaly korektury stránkové a zřejmě ještě koncem léta byla kniha v přerovském závodě brněnského podniku Tisk vyrobena.

Již během zpracovávání korektur však Procházka vyjádřil první obavy z možných komplikací. V dopise Fischerovi svěřil, že ediční plán nakladatelství na rok 1970 bude dodatečně projednáván na ministerském odboru knižní kultury, což nevěstilo nic dobrého, současně však nebylo možné tento nově ustavený orgán obejít. Fischer Procházce odpověděl snad poněkud naivně v tom smyslu, že jednání na odboru knižní kultury se není třeba bát, neboť jeho kniha je jak po stránce věcné, tak po stránce ideologické zcela v pořádku. Případné nebezpečí by mohlo vzejít „jen ze strany stranického zaujetí vůči osobě autora“.⁽¹⁸⁾

V téže době musel z Profilu odejít ředitel Jan Gavenda a jeho prozatímním nástupcem se stal – Karel Procházka. V podniku byla nařízena prověrka, která podobně jako v jiných krajských nakladatelstvích pátrala nejen po ideologických, ale především po ekonomických pro-

18 Kopie dopisu J. L. Fischera nakladatelství Profil ze dne 16. května 1970. Olomouc, AUP, f. J. L. Fischer, kt. 6.

viněních, jež mohla poskytnout vhodnější záminku k personálním zásahům. Přesto se Procházka nevzdával naděje: „Nakladatelství muselo vést minulé týdny některá jednání v souvislosti s vydáním Sokrata, nebyla jednoduchá a vlastně ještě úplně neskončila. Nechtěl bych Vás o nich zatím příliš podrobně informovat, ponechte věc plně v našich rukou. Domníváme se, že je to tak nejlepší, věříme v pozitivní závěry. Jednali jsme jak s olomouckými, tak krajskými kompetentními orgány, výhrady nejsou zásadního charakteru.“⁽¹⁹⁾

V září 1970 píše Procházka Fischerovi znovu, ovšem jen proto, aby si s ním sjednal termín schůzky v Olomouci: nebylo to poprvé, kdy se rozhodl probrat s autorem citlivá témata raději osobně. Zda se schůzka uskutečnila, není známo, Fischer však již o několik dnů později žádá nakladatelství o výplatu dvou třetin honoráře, neboť se – po opětovném propuštění z univerzity – ocitl ve finanční tísní. Procházka mu obratem vyhověl, žádné další dobré zprávy však už pro něho neměl. Fischer intervenoval u svého kolegy z fakulty, rusisty Miroslava Zahrádky, aby se v ediční radě Profilu pokusil prosadit uvolnění knihy do distribuce. Z dostupných pramenů nelze posoudit, nakolik a zda vůbec byl v tomto směru Zahrádka aktivní, pozitivního výsledku však nedosáhl.

Přesto dal Profil v roce 1972 knize ještě jednu šanci. Podmínkou bylo sehnat nejméně dva recenzenty, kteří jí vystaví vhodné politicko-ideologické „osvědčení“. K jejímu splnění se pokusil svému příteli pomoci Ludvík Svoboda, avšak hned jeho první pokus o zajištění kompetentních posuzovatelů selhal. Oslovený historik antiky Pavel Oliva sice mohl i během normalizace setrvat v Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV, ocitl se však na seznamu nedůvěryhodných spolupracovníků, který nakladatelům nadiktovalo ministerstvo kultury, takže ani Profil nemohl jeho posudku využít. Dobrozdání, které vyhotovil jeho kolega Jan Janda, nakladatelství odmítlo, neboť

19 Dopis Karla Procházky J. L. Fischerovi ze dne 26. června 1970. Olomouc, AUP, f. J. L. Fischer, kt. 6.

si je od tohoto autora neobjednalo. Sám Ludvík Svoboda se nejprve ostýchal přihlásit se mezi recenzenty, neboť mu byla kniha věnována, v nouzi však i on zaslal svůj posudek do Profilu a jako jedinému mu za něj nakladatelství zaplatilo. Slovenský filozof Igor Hrušovský po překonání vážné nemoci odeslal do Ostravy svůj pozitivní posudek až v říjnu 1972, to už však na osud knihy nemělo žádný vliv. Zastupující ředitel Profilu Karel Procházka se již v předchozím roce vrátil mezi řadové redaktory, sám tedy nemohl o ničem rozhodnout, a s poněkud nestabilním novým vedením Profilu (v roce 1972 ve funkcích skončili první normalizační ředitel Augustin Vala i dlouholetý šéfredaktor Zdeněk Robenek, nahrazení Františkem Ččetkou a Miroslavem Rafajem) Fischer neměl žádné spojení. Navíc se zhoršoval jeho zdravotní stav a v únoru 1973 J. L. Fischer v Olomouci zemřel.

Vytištěné, avšak již nedistribuované druhé vydání *Sokrata nelegendárního* je dnes podle Souborného katalogu Národní knihovny ČR uloženo ve čtyřech veřejných knihovnách, na rozdíl od *Glos k české otázce* však bývá k dispozici i v antikvariátech.

*

Osud rukopisu *Listů o druhých a o sobě*, který se ani nadvakrát neprosadil v nakladatelství Československý spisovatel, byl výsledkem tehdy standardního lektorského řízení. Politické okolnosti sice samostatně a kriticky uvažujícímu filozofovi, stojícímu mimo pevnou půdu alespoň deklarovaného marxismu, tehdy vskutku nepřály, nebyly však primární příčinou odmítnutí rukopisu. Jeho redaktorka Květa Drábková ve stejné době v témže nakladatelství prosazovala druhé vydání Škvoreckého *Zbabělců* a z jakékoli apriorní snahy vyhovět ideologickým nárokům politické moci ji není třeba podezírat. Snad se na kvalitě díla podepsal fakt, že jeho sepsání bylo i pro autora jakýmsi nouzovým řešením v situaci, kdy se nemohl plně věnovat svému oboru. Ostatně i na počátku jednání s nakladatelstvím v roce 1963 měl primární zájem o vydání souboru svých odborných prací a rozhodnutí věnovat se namísto nich již jednou odmítnutým

pamětem vzešlo z nakladatelské redakce, nikoli od autora. Fischerův distancovaný postoj k memoárům se projevil i na konci 60. let, kdy se ani neuvolil zprostředkovat Karlu Procházce jejich rukopis, což připouští možnost, že s nimi sám nebyl spokojen a fakt, že nebudou publikovány, ho tolik nemrzelo.

Další dva případy jsou však odlišné. Jednak šlo o Fischerovy odborné práce, na nichž si zakládal a o jejichž vydání aktivně usiloval, a jednak negativní rozhodnutí nepřijala redakce, ale politický orgán, který v době jejich zadání do tisku paradoxně ještě ani neexistoval (míněn je ministerský odbor knižní kultury). Okolnosti zázkazu *Glos k české otázce* a *Sokrata nelegendárního* dokládají také fakt, že normalizační moc se v nakladatelské sféře upevňovala postupně: jak Horizont, tak Profil měly po Husákově nástupu k moci nová, ale pouze dočasná vedení, která ve snaze zachránit co nejvíc pozitivního z nedávné minulosti zpacifikovala ty „nejhorší“ výboje v původních edičních plánech, a teprve poté, co po stranických prověrkách došlo k definitivnímu obsazení mocenských pozic na různých úrovních, byly definitivně a nemilosrdně vyřešeny personální otázky i v nakladatelstvích. Jako profesor prvorepublikové minulosti i pověsti, rehabilitovaný v Dubčekově krátké éře, byl J. L. Fischer nastupujícím normalizátorům a priori podezřelý; připomeňme, že i pobyt Václava Černého či Zdeňka Kalisty na akademické půdě v letech 1968–1969 trval vlastně jen několik měsíců. Protože se však mimo Prahu působil Fischer nejevil ústředním stranickým orgánům jako hlavní mluvčí „pražského jara“, mohli v Profilu doufat ještě v roce 1972, že by snad bylo možné knihu – třeba nenápadně, bez propagace – vydat. Naopak v pražském nakladatelství Horizont, jehož původní redakce byla rozmetána již v devětašedesátém roce a nejpozději od roku 1971 obsazena „spolehlivými kádry“, byla taková možnost naprosto vyloučena.

V zájmu faktografické úplnosti zaznamenejme, že *Listy o druhých a o sobě*, edičně připravené a komentované Jiřím Opelíkem, vydalo roku 2005 nakladatelství Torst. V letech 2007–2013 se Univerzita Palackého postarala o třísvazkový knižní výbor z Fischerova díla, jehož

třetí svazek zahrnul i *Glosy k české otázce* v té podobě, v jaké měly vyjít roku 1969 v Horizontu. Třetího, poprvé však celostátně veřejně distribuovaného vydání se dočkal *Sokrates nelegendární*, kterého za čtenáři vypravilo Nakladatelství Lidové noviny v roce 1994 pod mírně obměněným názvem *Případ Sokrates*.

PhDr. Michal Přibán, Ph.D., DSc.

Oddělení lexikografie

Ústav pro českou literaturu AV ČR

Veveří 46, 602 00 Brno

priban@ucl.cas.cz

PhDr. Eduard Burget, Ph.D., zemřel 5. 6. 2023,
byl rovněž vědeckým pracovníkem Oddělení lexikografie
Ústavu pro českou literaturu AV ČR

PRAMENY

Archiv Univerzity Palackého Olomouc (AUP), fond J. L. Fischer, kt. 2 a 6.

FISCHER, J. L. 1970. *Glosy k české otázce*. Praha: Horizont.

FISCHER, J. L. 1970. *Sokrates nelegendární*. Ostrava: Profil.

Literární archiv Muzea literatury – Památníku národního písemnictví Praha (LA PNP), fond Československý spisovatel, lektorské posudky, kt. 988.

LITERATURA

OPELÍK, Jiří. 2005. „Ediční poznámka.“ In *Listy o druhých a o sobě*. Josef Ludvík Fischer. Praha: Torst, s. 593–605.

PŘIBÁŇ, Michal et al. 2014. *Česká literární nakladatelství 1949–1989*. Praha: Academia.

